

Martin Sunnqvist

Komparativ europeisk försäkringsrättshistoria. Forskningsöversikt och probleminventering

En människa utsätts för olika typer av risker. Det finns en viss risk för att bostaden brinner ned eller att arbetsförmågan upphör. Handlar man med varor, kan de bli förstörda under en transport. Om en risk av denna typ förverkligas, kan de ekonomiska konsekvenserna bli kännbara.

Jus vigilantibus scriptum est – lagen är skriven för den vaksamma – är ett gammalt rättsligt ordspråk. Den som är noga med att hålla sig inom lagens ramar löper mindre risk att drabbas av negativa lagliga konsekvenser. Den som säkrar bevisning klarar bättre en framtida rättsprocess. Men lagen erbjuder också den förtänksamma människan möjligheter att neutralisera eller åtminstone minska de negativa ekonomiska konsekvenserna av att en risk förverkligas.

Detta har genom historien skett på väsentligen två sätt: Det ena är att alla i lokalsamhället eller i en grupp människor med liknande intressen genom lag är tvungna, eller genom avtal frivilligt har åtagit sig, att dela på den ekonomiska konsekvensen av att en risk förverkligas. Det andra är att de i förväg betalar, antingen frivilligt eller genom lagligt tvång, pengar till en kassa som sedan kan användas för att täcka den ekonomiska konsekvensen av att en risk har förverkligats.

Den första typen av fall utgör föregångare till försäkringsväsendet, eller om man så hellre vill, en tidig typ av försäkring. Ett exempel är den medeltida brandstoden. Den andra typen av fall omfattar dels nu förekommande hemförsäkringar, dels socialförsäkringssystemet.

Försäkringssystemen och deras föregångare har varit föremål för rätts-historisk forskning i olika hög grad i olika länder. En del av forskningen har snarare varit ekonomisk-historisk än rättshistorisk. Den nationellt anknutna forskningen har hittills dominerat. Det finns dock anledning att med en komparativt rättshistorisk ansats ta ett nytt grepp om försäkringsrättshistorien och undersöka vilka utvecklingslinjer som verkligen är unika för en viss rättsordning och vilka anknytningspunkter som finns mellan rättsordningarna.

Professor Phillip Hellwege i Augsburg har startat ett sådant projekt. Denna artikel utgör en översikt över den nordiska forskningen på området och några tankar om intressanta forskningsfrågor beträffande samspelet mellan rätten i de nordiska och de omgivande länderna. Som en del av underlaget för artikeln finns diskussionerna på den första konferens inom projektet som hölls i Augsburg den 5–7 november 2015.¹

Forskningsläget i Norden

År 1920 upprättades *Wesmanns skandinaviske forsikringsfond* av Johan Wesmann. Fonden, som inte längre existerar, hade som uppgift att främja praktiskt och vetenskapligt samarbete på försäkringsväsendets område inom Norden.²

En av de första uppgifter fonden tog sig an var att ge ut översiktsverk över den nordiska försäkringshistorien. Således utkom år 1935 tre omfattande volymer om rättsutvecklingen fram till 1810-talet.³ Författare till den danska delen var J. O. Bro Jørgensen, ekonomisk historiker och arkivarie vid det danska Rigsarkivet.⁴ Författare till den norska delen var K. Lorange, kapten och någon tid sekreterare i den norska försäkringsföreningen.⁵ Författare till den svenska delen var fil. dr Tom Söderberg, känd inte bara som ekonomisk historiker utan också för att han

¹ Deltagare var, förutom denna artikels författare, professorerna Phillip Hellwege (Augsburg), Maura Fortunati (Genua), Bruno Aguilera (Madrid), John Macleod (Glasgow), Bernard Harris (Strathclyde) och Jerónia Pons Pons (Sevilla) samt Maître de conférences Sophie Delbrel (Bordeaux) och de projektanknutna doktoranderna i Augsburg Michael Bachmann, Thomas Heuermann, Sinem Ogis och Laura Zampano.

² <http://www.nft.nu/nb/wesmanns-skandinaviske-forsikringsfond>.

³ Bro Jørgensen, 1935, Lorange, 1935, och Söderberg, 1935.

⁴ Se Gyldendal Den store danske, http://www.denstoredanske.dk/Dansk_Biografisk_Leksikon/Historie/Historiker/J.O._Bro-J%C3%B8rgensen, 31.12.2015.

⁵ Se Hvem er Hvem 1930 s. 265.

var Hjalmar Söderbergs son och aktiv i motståndet mot nazismen.⁶ I det sammanhanget kan nämnas att det i den tyska försäkringsrättshistorien från samma tid finns en del texter som är tydligt ideologiskt färgade; de framhäver det germanska arvet och nedvärderar sådant som överförts från andra länder.⁷ Det är därmed intressant att ställa de ideologiskt färgade forskningsresultaten mot Söderbergs resultat, som kan antas vara fria från just den inriktningen av ideologiska ställningstaganden.

De tre banden skulle följas upp med tre ytterligare band om resten av 1800-talet. Så skedde också, om än med viss fördröjning. År 1963 kom det danska bandet ut och år 1967 det norska och det svenska.⁸ Nu hade nya författare anlitats. Huvudförfattare till den danska delen var Alfred Thomsen, som var vicedirektör i ett försäkringsbolag. Författare till den norska delen var Karl Færden, f.d. administrativ direktör i Forsikringsrådet.⁹ Bengt Bergander, som ansvarade för den svenska delen, var fil.lic. och lektor.

I och med detta hade den danska, norska och svenska (inklusive den finska till år 1809) försäkringshistorien fått en gedigen genomgång med mycket ny källforskning. Tom Söderbergs band utmärker sig genom grundlig analys av ett omfattande källmaterial. Till vilken sorts historia böckerna ska räknas är möjligen mera oklart. När det gäller de äldsta tiderna kan det sägas vara fråga om rättshistorisk forskning, eftersom det material författarna har haft att utgå från varit lagar och, efter hand, rättspraxis. Mer och mer blev det dock fråga om ekonomisk historia, inte minst vad gäller 1800-talet. Slutpunkt för böckerna är år 1914. Detta klargjordes uttryckligen, då det år 1967 ansågs att tiden efter år 1914 var för närliggande för att kunna kallas historia.¹⁰

Under 1900-talets första hälft utkom i Sverige en rad böcker som behandlade enskilda försäkringsföretag.¹¹ Böckerna utgavs i anslutning till dessa företags jubileer. De har ofta en lokalhistorisk anknytning. Eftersom brandförsäkringsbolagen på landet hade utvecklats ur den inom

⁶ Se Vem är det 1985 s. 1080–1081.

⁷ Se exempel hos Hellwege, 2014, s. 235 (med hänvisning till Georg Helmer, Entstehung und Entwicklung der öffentlich-rechtlichen Brandversicherungsanstalten in Deutschland, Jena: Gustav Fischer, 1936, s. 95).

⁸ Thomsen, 1963, Færden, 1967, och Bergander, 1967.

⁹ Se Hvem er Hvem 1973 s. 168.

¹⁰ Bergander, 1967, s. 6.

¹¹ Se för en översikt Söderberg, 1935, s. 13–14, och Bergander, 1967, s. 140.

häradet organiserade brandstoden innehåller dessa böcker ofta också en historisk genomgång av brandstodsväsendet.¹²

Det ekonomisk-historiska angreppssättet när det gäller försäkringsväsendet har fått allt starkare genomslag. Här märks framför allt docenten vid Södertörns högskola Mikael Lönnborg, som i sin avhandling år 1999 analyserade internationaliseringen av svenska försäkringsbolag under perioden 1855–1913.¹³ En blick på hans publikationsförteckning visar att han efter avhandlingen fortsatt forskningen inom detta ämnesområde.¹⁴

Den hittillsvarande forskningen har varit fokuserad antingen på de nordiska ländernas nationella rättsutveckling, på enskilda företag eller på ekonomisk-historiska aspekter. Det innebär inte att internationella perspektiv helt saknas; tvärtom är de återkommande i de sex böckerna som Wesmanns fond gett ut. Dessa perspektiv används då för att förklara den nationella rättsutvecklingen. Man skulle kunna önska sig att redaktionen för de sex banden också hade gett ut ett sjunde band, innehållande en jämförande analys av rättsutvecklingen i de nordiska rättsordningarna. Något sådant ingick emellertid inte i planen för projektet. Projektet var inte heller rättshistoriskt utan försäkringshistoriskt, även om det inte hindrade att rättshistoriska angreppssätt fick betydande utrymme.

Utgångsläget är alltså nu följande: den nordiska försäkringshistorien är skriven för respektive land, men någon nordisk rättshistorisk komparation har inte gjorts i egentlig mening. Inte heller har någon komparation gjorts mellan de europeiska rättsordningarna. I stället är det ett genomgående fenomen att försäkringsrätten i varje land beskrivs som om den har utvecklats till betydande del utan samband med försäkringsrätten i omgivande länder. Redan en översikt över uppkomsten och utvecklingen av de olika typerna av försäkring i de olika länderna antyder emellertid vissa samband, som det finns anledning att göra en fördjupad analys av.¹⁵ Det finns således anledning att analysera utvecklingen ur ett rättsligt – komparativt rättshistoriskt – perspektiv.

¹² Se t.ex. Åmark, 1932, och Forslid, 1935.

¹³ Lönnborg, 1999.

¹⁴ Se https://www.sh.se/p3/ext/content.nsf/aget?openagent&key=sh_personal_publ_sv_417171, 31.12.2015.

¹⁵ Hellwege, 2014, s. 228–242.

Några intressanta frågor för vidare forskning

Brandstoden – något unikt nordiskt?

I Sverige är brandstoden en föregångare till brandförsäkringsväsendet på landet. Brandstoden innebar att häradets, eller en del av häradets, bönder enligt en viss taxa skulle bidra till återuppbyggnaden av byggnader som brunnit ned. Tom Söderberg har ingående analyserat brandstodens utveckling i Norden. Han har funnit att Skåne är brandstodens urhem i Norden.¹⁶ Den utvecklades där senast vid 1100-talets mitt och finns reglerad i Skånelagen kap. 226. Brandstod gällde i fall där ingen kunde göras ansvarig för att elden kommit lös. Om branden orsakade skada till ett visst minsta värde, skulle den skadelidande föra frågan till häradstinget. Övriga häradsbor skulle bidra med en penning, en skäppa korn eller två skäppor havre. Brandstoden spreds – om än med skillnader i detaljer – till Östergötland senast vid 1200-talets första hälft och till Västmanland-Dalarna senast vid 1200-talets andra hälft. Parallellt utvecklades samma rättsinstitut på Island. Tom Söderbergs teori är att det är fråga om en ursprungligen sedvanemässig brandhjälp såsom samnordisk företeelse, vilken sedan blivit rättsligt reglerad på olika sätt i olika delar av Norden.¹⁷

Brandstoden kom genom Magnus Erikssons allmänna landslag ca år 1350 att omfatta hela landet. Utformningen var nu sådan att den skadelidande skulle anmäla frågan på tinget, och häradshövdingen skulle utse sex bofasta män som skulle värdera skadan. Var den värd 20 marker eller mer, skulle skadelidanden få brandstod av hela häradet. Var den värd 10 marker, skulle han få brandstod av halva häradet. Var den värd fem marker, skulle han få brandstod av en fjärdedel av häradet. Brandstod skulle vara en halv spann säd eller fyra svenska penningar.¹⁸ Brandstodsväsendet bekräftades åter i 1734 års lag; dock skulle brandstod utges efter hemmantalet, och häradsborna skulle på tinget i närvaro av landshövdingen enas om vilka ersättningsbelopp som skulle utges. När eldsvåda hade inträffat skulle häradsrätten pröva ersättningsbeloppet.¹⁹

¹⁶ Söderberg, 1935, s. 21–46; se även Bro Jørgensen, 1935, s. 16–36.

¹⁷ Söderberg, 1935, s. 21–46. Betr. Island även Bro Jørgensen, 1935, s. 18–19.

¹⁸ 28 kap. 6 § byggningabalken i Magnus Erikssons landslag; 37 kap. 2 § byggningabalken i Kristoffers landslag, se Werner, 1726, s. 510–512.

¹⁹ 24 kap. 4–6 §§ byggningabalken i 1734 års lag.

Inte bara Söderberg utan även Bro Jørgensen har övervägt om den lagfästa brandstoden utvecklats ur en gammal sedvana.²⁰ Bro Jørgensen har kort hänvisat till en som det får uppfattas liknande sedvanerättslig förhistoria i Elbmarsken, Ditmarsken och Eiderstedt samt i östra Preussen.²¹ Det finns också uppgifter om ett liknade rättsinstitut i Flandern. Där fanns det i städernas eller byarnas rättsordningar från 1100-talet och, ännu tydligare, från 1200-talet regler om att övriga stads- eller bybor skulle bidra med bestämda belopp till den som drabbats av eldsvåda. Även där har en sedvanemässig bakgrund kunnat skönjas bakom den rättsliga regleringen.²²

Detta ger upphov till frågan om det i ytterligare jurisdiktioner finns spår av en sedvanemässig brandhjälp. Bakgrunden är sannolikt inte mer komplicerad än att det i bondesamhället och det tidiga stadssamhället fanns en insikt om att ömsesidig hjälp på lång sikt var till fördel för helheten samt även att övriga bybor möjligen ändå hade fått ta ansvar för dem som blivit utan bostad och möjligheter att försörja sig själva. Det kan tänkas att sedvanan i vissa områden utvecklats till lagstadgad brandstod samtidigt som den i andra områden mer och mer kommit ur bruk och eventuellt ersatts av andra mekanismer.

Stadsbrandförsäkring – hur spreds idéerna?

I den begränsade litteratur som finns om hur gillen och skrän fungerade i Norden har inte de försäkringsliknande funktionerna fått stor uppmärksamhet.²³ Det är emellertid känt att de medeltida gillena i Danmark hade funktionen att ge medlemmarna hjälp vid bl.a. sjukdom, fattigdom, brand och skeppsbrott. Enligt skrået för Knutsgillet i Malmö från år 1256 skulle alla bröder ge tre penningar i hjälp till en broder vars kök, rum eller lada med korn brann ned. I skrået från ca år 1350 användes begreppet brandstod för denna ömsesidiga brandhjälp.²⁴ Tom Söderberg har antagit att användandet av begreppet brandstod berott på ett inflytande från den omgivande bygdens rättsspråk.²⁵

²⁰ Söderberg, 1935, s. 21–46, och Bro Jørgensen, 1935, s. 20 och 36.

²¹ Bro Jørgensen, 1935, s. 19–20.

²² Trenerry, 1926, s. 252–256.

²³ Se framför allt Lindström, 1991.

²⁴ Bro Jørgensen, 1935, s. 53–54.

²⁵ Söderberg, 1935, s. 37–38.

Gillen och skrän var en gemensam europeisk företeelse, varför det är intressant att undersöka hur utbredda denna typ av regler om hjälp bröder emellan vid bl.a. brand var. Det kan konstateras att brandförsäkringen i städerna inte var reglerad på samma sätt som på landet, eftersom brand i en stad ofta spred sig så att hela staden eller en stor del av denna brann ned. Ett exempel är den stora branden i London, som ägde rum år 1666. Denna brand ska ha gett upphov till både det moderna brandförsäkringsväsendet i Storbritannien och grundandet år 1676 av Hamburgs General-Feuer-Cassa.²⁶

Tom Söderberg har emellertid ansett att den affärsmässiga brandförsäkringen i städerna utvecklades ur sjöförsäkringen, som tidigt omfattade även brandskador ombord samt också hamnbodar och varulager på land. Brandförsäkringen har därmed uppkommit före branden i London. När det gäller frågan om Hamburgs General-Feuer-Cassa kan ha utgjort en förebild för nordisk brandförsäkring har Söderberg kunnat konstatera att svenska förslag förelåg både före och efter inrättandet av kassan i Hamburg. Han har därför dragit slutsatsen att "brandförsäkringstanken vid denna tid [torde ha] legat i luften flerstädes i Europa och idéförbindelser av komplicerad art ha varit verksamma".²⁷ Komparativ rättshistorisk forskning kan ge bättre underlag för analysen av hur dessa komplicerade idéförbindelser verkade.

Sjöförsäkringens nederländska rötter

Tom Söderberg har ingående analyserat den svenska sjöförsäkringslagstiftningens nederländska rötter.²⁸ I 1667 års sjölag²⁹ finns en särskild försäkringsbalk med 18 kapitel. Balken byggde på Amsterdams sjöförsäkringsstadga av år 1598 med tillägg och förändringar fram till år 1662. I första kapitlet stadgades att avtal som inte överensstämde med balken var ogiltiga. Det andra kapitlet handlade om försäkringsavtals ingående. Sådana avtal skulle ingås skriftligen enligt ett formulär som skulle tryckas på svenska och tyska i Kungl. Maj:ts namn. Det som skulle läggas till i formuläret var endast skeppets och skepparens namn, resrutten, samt en specifikation av varorna. Specifikationen "förderfwelige och oförderfwe-

²⁶ Hellwege, 2014, s. 236.

²⁷ Söderberg, 1935, s. 311.

²⁸ Söderberg, 1935, s. 97–145.

²⁹ Se Schmedeman, I, 1706, s. 478 ff.

lige Wahror” kunde omfatta alla möjliga typer av varor, men om någon ville försäkra ”myntat eller omyntat Guld och Silfwer, Pärlor, Edlastenar och annor Clenode, eller och hwariehanda Krigstyg, eller ting the til Örlig höra, alt tolikit skal med sine rätta namn införas”.

Tom Söderberg kunde år 1935 konstatera, att detaljerna i det nederländska sjöförsäkringsväsendet på 1600-talet inte hade undersökts mera djupgående.³⁰ Forskningen har emellertid gått vidare sedan dess, och bl.a. har D. De Ruysscher i ett antologibidrag helt nyligen tagit upp frågor om innehållet i försäkringsavtal i Antwerpen under 1600-talets andra hälft. Den inte särskilt exakta specifikationen ”förderfwelige och oförderfwelige Wahror” ligger väl i linje med de standardiserade specifikationer som förekom i Antwerpen och som har sin förklaring i att intresset av att bevara affärshemligheter talade för viss vaghet. Även där måste emellertid särskilt värdefulla varor, som guld, mynt, diamanter och vapen, anges uttryckligen, vilket inte hindrade att även dessa typer av varor vid 1600-talets slut kom att kunna försäkras under de mer vaga begreppen.³¹

Den svenska sjöförsäkringsrättens innehåll spreds till 1683 års Danske Lov och till en för Riga år 1672–73 utarbetad stadsrätt.³² I Danmark torde emellertid bestämmelserna inte ha praktiskt tillämpats.³³ Tom Söderberg har redovisat uppfattningen att den svenska sjölagens bestämmelser snarare återgav de nederländska formellt gällande rättsreglerna än den där praktiskt tillämpade rätten,³⁴ vilket i likhet med vad De Ruysscher funnit skulle innebära att avvikelser från lagtexten varit förutsedda enligt vad som tillämpades i internationell handel. Även här behövs således nya historiska jämförelser.

Varför spreds tontinerna till Danmark men inte till Sverige?

Italianaren Lorenzo di Tonti (1630–1695) lanserade en idé, som innebar att ett flertal personer betalade in belopp till en kassa, varefter räntorna betalades ut till ännu levande inbetalare. Ränteutbetalningarna till återstående delägare växte i takt med att andra delägare dog. Denna typ av livränteförsäkringar kallas tontiner.

³⁰ Söderberg, 1935, s. 97.

³¹ De Ruysscher, 2015, s. 144–168, ssk. s. 156–158.

³² Söderberg, 1935, s. 142–143.

³³ Bro Jørgensen, 1935, s. 140–141.

³⁴ Söderberg, 1935, s. 136–137.

År 1652 hade den danske generalpostdirektören Povl Klingenberg träffat Tonti, och Klingenberg lyckades intressera kung Fredrik III för konceptet. År 1653 organiserades verksamheten under namnet "Det frugtbringende Selskab", och tanken var att kapitalet, när den sista inbetalaren hade avlidit, skulle tillfalla staten. Försöket misslyckades dock på grund av för få intressenter. Även nya försök på 1690-talet misslyckades. Vid denna tid fanns visserligen möjlighet till sannolikhetsberäkning av personers livslängd, men denna möjlighet utnyttjades inte utan skönsmässiga bedömningar gjordes. År 1757 gjordes ett försök som lyckades, och den sista intressenten dog år 1840. Även år 1792 gjordes ett lyckat försök, och i det fallet upplöstes tontinen år 1880, då de återstående tolv intressenterna beslöt att dela fonden. Den sista tontinen upprättades år 1800 och bestod ännu år 1892. Enligt medlemsförteckningar var det inte bara danskar som var intressenter i tontinerna.³⁵

I Sverige fanns vid 1700-talets mitt en tanke på att använda de tabeller om befolkningens storlek och sammansättning, vilka grundade sig på folkbokföringen, till beräkning av tontiner och livräntor. Tontiner angavs vid denna tid vara en försäkringsgren, "ännu okänd i Sverige".³⁶ Trots försök tidigast på 1660-talet och senast på 1820-talet kom aldrig någon tontin att inrättas i Sverige.³⁷ Tontinen är en rättsfigur som infördes i vissa europeiska länder men inte i andra.³⁸ Här finns alltså möjlighet att med ett tydligt exempel analysera hur en rättsfigur kan tas emot eller inte tas emot i olika rättsordningar på grund av olika – eller trots lika – förutsättningar.

Internationella, nationella och lokala aktörer

En viktig del i försäkringsrättshistorien är individer som fått idéer som sedan legat till grund för rättshandel eller rättslig reglering. Kontakten mellan Lorenzo di Tonti och Povl Klingenberg har nyss nämnts. När det gäller sjöförsäkringsreglernas spridning från Nederländerna till Sverige har kommerserådet Henrik De Moucheron – med en bakgrund i internationell handel och sjöförsäkringsrätt – haft stor betydelse.³⁹

³⁵ Anon., "Tontiner i Danmark" i *Nationaløkonomisk Tidsskrift*, Bind Ny række, 10 (1892), s. 366–373.

³⁶ Hjelt, 1900, s. 39.

³⁷ Söderberg, 1935, s. 441–446 och 500–501.

³⁸ Hellwege, 2014, s. 238–239.

³⁹ Söderberg, 1935, s. 134–138.

Inte bara aktörerna på ett internationellt plan är betydelsefulla. Som redan konstaterats bekräftades brandstodsväsendet i 1734 års lag, men häradsborna skulle på tinget i närvaro av landshövdingen enas om vilka ersättningsbelopp som skulle utges.⁴⁰ Häri ligger en grund till de brandstodsbolag som kom att bildas på 1800-talet.

Som ett exempel på hur brandstodsbolag organiserades kan nämnas historien bakom Rönnebergs m.fl. härads brandstodsbolag. Brandstodsbolaget hade år 1834 inrättats på initiativ av en lokal jordägare, friherre Gustaf Coyet på Rönneholm. Friherre Coyet skrev till landshövdingen som uppmanade häradshövdingen och lagmannen S. T. Cassel att kalla samman häradsborna för att överlägga i frågan. Vid dessa överläggningar visade det sig att häradsborna i Luggude härad var oeniga med häradsborna i Rönnebergs och Onsjö härader om önskvärdheten i bildandet av bolaget. Resultatet blev att häradsborna i Rönnebergs och Onsjö härader samt de boende i Ottarps socken i Luggude härad bildade brandstodsbolaget. Varje ägare eller innehavare av hemman var tvungen att delta, om han inte kunde visa att han tillhörde en annan brandstodsförening. Försäkringen var ömsesidig, och ersättning uttaxerades av delägarna i proportion till försäkringsbeloppet. I varje socken valdes en kommitté på sockenstämma under ledning av församlingens pastor. Däröver fanns en brandstodsnämnd, som valdes under överinseende av häradshövdingen av ombud utsedda av delägarna sockenvis.⁴¹ Detta exempel visar att brandförsäkringen på landet var nära anknyten till lokalsamhällets aktörer – den jordägende adeln, häradshövdingen, prästen och bönderna.

Vilka konstitutionella och kontraktuella problem finns vid ändring av försäkringsåtaganden?

En bärande tanke med försäkringssystemet är att den som har betalat in sin premie också ska få den ersättning som avtalet ger rätt till. Änke- och pupillkassorna hade stadgar som bekräftades av Kungl. Maj:t. I rättsfallet NJA 1907 s. 188 hade kyrkoherden C. H. Levin åt sin dotter Elma förvärvat rätt till pension från prästerskapets änke- och pupillkassa. Vid den tidpunkt då han hade förvärvat denna rätt gällde den för efterlevande barn, bl.a. om de efter 21 års ålder på grund av kroppssjukdom inte kunde försörja sig. Därefter, men innan Elma Levin – som hade försörjt sig själv

⁴⁰ 24 kap. 4–6 §§ byggningabalken i 1734 års lag.

⁴¹ Forslid, 1935, s. XV–XX.

men inte längre kunde det på grund av sjukdom – ansökte om pension, ändrades bestämmelsen till att bara avse fall då kroppssjukdomen förelåg då barnet fyllde 21 år eller fadern frånträdde sin löneinkomst.

Frågan var om denna, av konungen beslutade ändring, kunde innebära att dotterns anspråk enligt den tidigare gällande lydelsen hade upphävts. Efter att ha fått avslag på sin begäran om pension och enligt reglementet besvärat sig hos Kungl. Maj:t i ecklesiastikdepartementet, stämde hon kassans direktion inför domstol. Samtliga instanser förklarade att den pensionsrätt som fadern förvärvat åt henne ”icke lagligen kunde anses hafva blifvit upphäfd” genom ändringen. Av referatrubriken framgår att Högsta domstolen ansett dels frågan om retroaktiv lagstiftning, dels frågan om samma sak kunde prövas i administrativ väg och därefter i domstol, väsentliga i målet.

Rättsfallet har föranlett olika tolkningar av vad Högsta domstolen gjorde i konstitutionellt hänseende.⁴² Under alla förhållanden hade kyrkoherden Levin förvärvat en rätt till sin dotter enligt då gällande reglemente, och den rätten hade inte upphört genom ändringen av reglementet. Detta åskådliggör en viktig försäkringsrättslig aspekt av rättsfallet, nämligen den trygghet som ligger i att den försäkring som försäkringstagaren betalat för verkligen gäller.

Motsvarande fråga kan uppkomma beträffande socialförsäkringar, pensioner och andra statliga åtaganden. I Norges grundlag stadgar 97 § att ingen lag får ges tillbakaverkande kraft. Å ena sidan måste välfärdsystem kunna ändras efter hand, men å andra sidan ligger det i bl.a. pensionsåtaganden att enskilda ska kunna inrätta sig efter att dessa gäller. I Rt. 1996 s. 1415 fann norska Høyesterett att domstolarna kunde pröva grundlagsenligheten i ändringar i välfärdssystemen, men att endast klart orimliga eller orättfärdiga ändringar var oacceptabla i förhållande till förbudet mot retroaktiv lagstiftning.⁴³

Denna typ av konstitutionella begränsningar av statens möjligheter att ändra försäkringsåtaganden, eller för den delen rättsliga regler som säkerställer att enskilda kan lita på att privata aktörer uppfyller sina åtaganden, är av stor betydelse för försäkringsrättens funktion. Detta kan få betydelse inte minst om omfattningen av statens åtaganden inom ramen för den nordiska välfärdsmodellen kommer under omprövning.

⁴² Se härtill Sunnqvist, 2014, s. 329–330.

⁴³ Se härtill Sunnqvist, 2014, s. 868–871.

Avslutning

I det föregående har endast några exempel på intressanta forskningsfrågor nämnts. Frågan om en sedvanemässig brandhjälp i jurisdiktioner även utanför delar av Norden har övergått till lagstadgad brandstod eller liknande bestämmelser handlar om gränsen mellan sedvana och rätt och utvecklingen över denna gräns. Ett bredare underlag från fler delar av Europa kan klargöra på vilka olika sätt konsekvenserna av brand på landsbygden hanterats rättsligt och om det finns tecken på en mer spridd äldre sedvana än som hittills kunnat konstateras.

Även när det gäller brandförsäkringen i städerna finns olika spår i historieskrivningen om rättsutvecklingen. Ett pekar på sjöförsäkringen, ett på gillenas ömsesidiga hjälpverksamhet och ett på landsbygdens brandförsäkringsväsende. Även här kan ett bredare underlag ge en bättre bild av förutsättningarna och utvecklingen.

Exemplet med sjöförsäkringen visar att det finns pågående europeisk forskning som det nordiska forskningsläget kan anknytas till och vidareutvecklas med hjälp av. Inte minst intressant är att undersöka hur olika aktörer – både internationellt, nationellt och lokalt – bidragit till att rättsliga lösningar spridits. En jämförelse av konstitutionella eller avtalsrättsliga begränsningar av möjligheterna att ändra gjorda åtaganden kan också bli av stor betydelse.

De frågor som tagits upp i det föregående visar sammanfattningsvis att det finns anledning att göra jämförelser mellan rättsutvecklingen i de nordiska länderna och i övriga europeiska länder. En komparativt rätts-historisk analys ger underlag för en bättre förståelse av rättsutvecklingen och en mer nyanserad bild av vad som utgör nationella egenheter respektive gemensamt rättsligt tankegods.

Källförteckning

Anon., ”Tontiner i Danmark” i *Nationaløkonomisk Tidsskrift*, Bind Ny række, 10 (1892).

Bergander, Bengt, *Försäkringsväsendet i Sverige 1814–1914*, Stockholm: Försäkringsinspektionen, 1967.

Bro Jørgensen, J. O., *Forsikringsvæsenets Historie i Danmark intil det 19. Aarhundrede*, København: Forsikringsforeningen, 1935.

De Ruysscher, D., ”Normative Hybridity in Antwerp Marine Insurance (c. 1650- c. 1700)” i Seán Patrick Donlan och Dirk Heirbaut (red.),

- The Laws' Many Bodies. Studies in Legal Hybridity and Jurisdictional Complexity, c. 1600-1900, Berlin: Duncker & Humblot, 2015.
- Forslid, Erik, Rönnebergs m.fl. härads brandstodsbolag 1834–1934, Landskrona 1935.
- Færden, Karl, Forsikringsvesenets historie i Norge 1814–1914, Oslo, 1967.
- Gyldendal Den store danske, http://www.denstoredanske.dk/Dansk_Biografisk_Leksikon/Historie/Historiker/J.O._Bro-J%C3%B8rgensen, 31.12.2015.
- Hellwege, Phillip, "Die historische Rechtsvergleichung und das europäische Versicherungsrecht" i Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, 131. Band, Germanistische Abteilung, 2014.
- Hjelt, August, Det svenska tabellverkets uppkomst, organisation och tidigare verksamhet, Helsingfors 1900, s. 39
- Hvem er Hvem 1930 och 1973.
- Lindström, Dag, Skrå, stad och stat. Stockholm, Malmö och Bergen ca 1350–1622, Uppsala: Almqvist & Wiksell 1991.
- Lorange, K., Forsikringsvesenets historie i Norge inntil 1814, Oslo: Grøndahl, 1935.
- Lönnborg, Mikael, Internationalisering av svenska försäkringsbolag. Drivkrafter, organisering och utveckling 1855–1913, Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis, 1999.
- Schmedeman, J. (red), Kongl. Stadgar [...], band 1, Stockholm 1706.
- Sunnqvist, Martin, Konstitutionellt kritiskt dömande. Förändringen av nordiska domares attityder under två sekel, Stockholm: Institutet för Rättshistorisk Forskning, 2014.
- Söderberg, Tom, Försäkringsväsendets historia i Sverige intill Karl Johanstiden, Stockholm: Norstedt, 1935.
- Thomsen, Alfr., Forsikringsvæsenets Historie i Danmark i det 19. Aarhundrede, København, 1963.
- Trenerry, C. F., The Origin and Early History of Insurance Including the Contract of Bottomery, London: P. S. King & Son, Ltd., 1926.
- Vem är det 1985.
- Werner, Johan Henrich (red.), Swerikes Rijkes Lands-Lag [...], 2 uppl., Stockholm, 1726.
- Åmark, K., Allmänna Brandförsäkringsverket 1782–1932. Minnesskrift, Stockholm 1932.

